

יהודים בשירות פח'ר אד-דין השני שליט הלבנון (1635-1586)

מינה רוזן

חלקם של היהודים בכלכלת האימפריה העות'מאנית — במסחר, בחכירת מסים ונכסים ממשלתיים, בשירותי תיווך לממשל או לסוחרים הזרים — אינו בחזקת נעלם, אף כי לא זכה עדיין להכרת מלוא חשיבותו במחקר.

כשם שחלקם של יהודים היה גדול בשירותם של מושלי סנג'קים ואיאלחים, כן היה להם חלק בשירותם של מורדים במלכות. עיסוקים אלה כיועצים וכסוכנים פינאנסיים היוו מקצוע, שהצריך מיומנויות מסוימות שהיו ליהודים, כגון: שליטה בשפות המדוברות הן במזרח והן במערב, שהיתה חיונית לקיום משאומתן עם סוחרים ועם קונסולים זרים; מומחיות בעסקי מסחר וכספים; קשרים עם גורמים מחוץ לגבולות האימפריה.¹

מאמר זה מבקש להאיר פרשה היסטורית, שאינה ידועה כמעט, והיא עשויה לתרום להבהרת חלקם של יהודים בכלכלה ובממשל של לבנון וצפון ארץ-ישראל במאה ה-17. המאמר יעסוק במיוחד באחד היהודים האלה, הוא אברהם נחמיאס, שהיה סוכנו, מזכירו, מנהל-עסקיו ורצו של פח'ר אד-דין השני, מבית מען, אמיר הדרוזים ושליט הלבנון והגליל במחצית הראשונה של המאה ה-17.

פרשת שלטונו של פח'ר אד-דין השני

פרשת שלטונו של פח'ר אד-דין השני ידועה ביותר ונדונה בכמה מקורות ומחקרים.² כאשר כבש הסולטאן סלים הראשון את ארץ-ישראל והלבנון ב-1516, הוא נעזר

1 ביבליוגרפיה על מקום היהודים בכלכלת האימפריה העות'מאנית, ראה במאמרי: 'ארכיון לשכת המסחר במארסיי — מקור לתולדות קהילות ישראל בלבאנט ובצפון אפריקה', פעמים, 9 (תשמ"א), ההערות בעמודים 113-115.

2 לעניין זה, ראה: 338-367 pp. E. Roger, *La Terre Sainte*, Paris 1664; P. Verniero di Montepiloso, *Croniche o. Annali di Terra Santa*, ed. G. Golubovich, P. Carali, Vol. II, Firenze 1929-1936, Book 9, Chap. 35 (1633), p. 79; *Fakher ad Din II, Principe del Libano e la corte de Toscana (1605-1635)*, I-II, Rome 1938 (להלן קאראלי); "בן-צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העות'מאני, המבוא מאת ח'ו הירשברג, ירושלים תשט"ו, עמ' 17-26; S. Falah, *A History of the Druze Settlements in Palestine during the Ottoman Period*, Studies on Palestine during the Ottoman Period, Jerusalem 1975, pp. 37-38 (להלן פלח); Ahmad al Halidi a Safadi, *Le Liban à*

פח'ר אד-דין השני (1586-1635), שליט לבנון

במנהיג הדרוזים פח'ר אד-דין הראשון, וככל-הנראה הכיר בשלטונו של הדרוזי בחלק מן הלבנון כאות תודה על עזרתו זו.³ בנו, קורקמאז (1544-1585), הרחיב את תחום שלטונו על צור, עכו, קיסריה ועל רוב הגליל. הוא גילה סימנים של עצמאות יתר, ולשלטונו הושם קץ.⁴

ב-1586 ירש את כסאו בנו, פח'ר אד-דין השני, ואף הוא הרחיב את תחומי שלטונו בהתמדה, עד שבשנות 1603-1607 הטיל מרותו על כל דרום הלבנון וארץ-ישראל, להוציא סנג'ק ירושלים. פח'ר אד-דין השני השתעשע ברעיון להתנער משלטון הסולטאן, אם כי הקפיד לקיים זיקה וקשרים פורמאליים, ללא פגם מבחינה חוקית, עם השער העליון.

עוד בשלב מוקדם של שלטונו קיים השליט הדרוזי מגעים עם הותיקן ועם הדוכסות הגדולה של טוסקאנה וטיפח במדינות קאתוליות אלו את הגירסה, שהדרוזים הם צאצאי הצלבנים, שנמלטו להרים לאחר נפילת ממלכתם, בהסוותם את

l'époque de Fahr ed-Din II, Beyruth 1936; M. Chebli, *Fakhriddine II Maan, prince du Liban (1572-1635)*, Beyruth 1946; Issa Malouf, *Histoire de l'Emir Fakhr el Din II al K. Salibi, The Secret of the House of Ma'n*, ; (מהלן: מעלוף), *Maany*, Liban 1934 *IJMES* IV (1973), pp. 272-287

G. W. Fr. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511-1574*, Urbana 1942, p. 3
51; פלח, עמ' 37.

קאראלי, א, עמ' 18, 19; ב, עמ' 13, 94-95, 98 4

נצרותם.⁵ פח'ר אד-דין אף ניסה לשכנע מדינות אלה לצאת למסע-צלב לשחרור ארץ-הקודש ולהסתייע בצבאותיו לשם כך. הוא קיווה, כי מהלך זה ישליט אותו על ארץ-ישראל כולה.⁶

בעלת-בריתו העיקרית באירופה היתה הדוכסות הגדולה של טוסקאנה,⁷ ועם הדוכס הגדול שלה, פרדינאנד הראשון, הוא הצליח לקשור יחסים טובים מאוד. השניים כרתו ברית בשנת 1607, ופרדינאנד שלח לו רובים במתנה.⁸ אחר מות פרדינאנד הראשון (1609) חידש בנו, קוזימו (Cosimo) השני, את הברית עם השליט הדרוזי. בהשראת קוזימו כתב האפיפיור פאולוס החמישי בשנת 1610 למארוניס בלבנון, שיעזרו לפח'ר אד-דין במאבקו נגד העות'מאנים. מעודד מהצהרות אלה, שלח השליט הדרוזי כמה כמרים מארוניס לותיקן ולטוסקאנה כדי לקדם את ביצוע הרעיון בדבר מסע-הצלב.⁹

גם בשטחים שבשליטתו נקט פח'ר אד-דין מדיניות אוהדת לנצרות והתיר לבנות כנסיות ומנזרים בהר תבור, בנצרת ובעכו.¹⁰ נראה שפעולותיו נבעו לא ממניעים דתיים, כפי שהאשימוהו מתנגדיו, אלא ממניעים פוליטיים צרופים. הוא ביקש להשתמש בעזרת אירופה הנוצרית לצרכיו שלו ולפיכך שאף לקנות את רצונה הטוב. בינתיים החליטה קושטא להחזיר את השלטון באזור לידיים נאמנות יותר לסולטאן ושלחה צבא רב להילחם באמיר. פח'ר אד-דין השאיר את השלטון בידי בנו ויצא לגלות בטוסקאנה (1613); כך קיווה לשמור בידי משפחתו את הנכסים המדיניים שצבר ולחסוך שפיכות-דמים.¹¹ הוא בילה חמש שנים בפירנצה ונהנה שם מאירות נדיב בחצר קוזימו השני, בארמון מדיצ'י. תוך כדי כך תכנן לשוב לארץ-ישראל ולכבוש כיבושים נוספים.¹²

בשנת 1618 מונה מושל חדש לדמשק, צ'רכס פאשא, והוא העניק לפח'ר אד-דין כתב-ביטחון, המאפשר לו לחזור לאימפריה העות'מאנית, ואף מינה את בנו של האמיר למושל על דרום לבנון.

בספטמבר 1619 חזר פח'ר אד-דין לארץ-מולדתו.¹³ לאחר שובו הוא השתלט

5 H. Moundrell, *A Journey from Aleppo to Jerusalem in 1697*, Beirut 1963, pp. 51-52 (להלן: מאונדריל).

6 קאראלי, א, תעודות 1-17, עמ' 134-153.

7 הדוכסות הגדולה של טוסקאנה נוסדה בשנת 1569, כאשר העיר סיינה התאחדה עם פירנצה. בדוכסות שלטה משפחת מדיצ'י, שבניה שלטו בפירנצה לסירוגין מהמאה ה-15 ואילך. משנת 1530 עבר השלטון בה בירושה לאחד ממשפחתם. ראה: "בורקהרט, תרבות הריניסאנס באיטליה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 562-563.

8 קאראלי, שם, תעודות 3-11, עמ' 139-155.

9 קאראלי, שם, תעודות 12-18, עמ' 155-166.

10 A. Rabbath, *Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient*, Paris 1905, R.P. New York 1973, pp. 338-339

11 קאראלי, תעודות 19-29, עמ' 166-189.

12 שם, תעודות 44-45, עמ' 227-235.

13 שם, ב, תעודות 46-75, עמ' 235-285.

מחדש על השטחים, שהיו בשליטתו קודם בריחתו, וגבולות מדינתו הגיעו עד אדנה שבקיליקיה בצפון ועד עזה בדרום.¹⁴

התחזקותו גרמה דאגה מתמדת לשייח'ים בארץ-ישראל, וכמיוחד לאחמד אבן טרבאי. בני טרבאי היו צאצאים של ממלכים צ'רכסיים, שהנהיגו את השבט הבדווי באנו ח'ריתה ונעו עמו לאורך החוף הצפוני של ארץ-ישראל, בין עכו לקיסריה. בהתחלת המאה ה-17 משלו בני טרבאי בחלק גדול מצפון הארץ, בעיקר בסנג'ק לג'ין. הם לא העלו מסיים לשער העליון, אך התחייבו ללחום את מלחמותיו.¹⁵ כדי להילחם בפח'ר אד-דין כרת אחמד אבן טרבאי ברית עם שליט מקומי אחר, מחמד אבן פרוח', בן ממלוח משוחרר ממוצא צ'רכסי. האב היה מושל ירושלים ב-1603 וב-1621, וכמשך שנים ארוכות היה מושל שכם ואמיר אל חג'. גם מחמד, הבן, שימש בתפקידים אלה, ובשנות 1624-1626 היה מושל ירושלים. הוא הצליח מאוד בתפקיד אמיר אל-חג' ועשה לבלית פעילותם של שבטי הבדווים. עם זאת הוא עשק באכזריות את האוכלוסים האזרחים תחת שלטונו.¹⁶ בשנת 1624 חברו אבן טרבאי ואבן פרוח' למנהיגים מקומיים אחרים ויצאו למלחמה נגד פח'ר אד-דין. בקרב גדול, שנערך על שפת הירקון, הם גברו עליו, והוא נאלץ לסגת כדי להציל את צבאו מהשמדה גמורה. הוא הגיע להסכם עם אבן טרבאי, אבל הסכסוכים ביניהם נמשכו ללא הרף. במשך כל הזמן הזה לא החמיצו יריביו של פח'ר אד-דין שום הזדמנות לעורר נגדו חששות בקרב השער העליון.¹⁷

בשנות 1623-1624 ואחר-כך ב-1627 ניסה פח'ר אד-דין שוב להטות את שליטי איטליה לרעיון מסע-הצלב, אך מלבד הרחבת קשריו המסחריים עם טוסקאנה לא העלה בידי מאומה.¹⁸

בשנת 1633 שלח הסולטאן את צבאו נגד פח'ר אד-דין. השליט הדרוזי ביקש באמצעות שגריריו מטוסקאנה ומרומא עזרה ימית, וכאשר בקשתו לא נענתה, הסגיר את עצמו, בשנת 1634, לידי שליח הסולטאן. ב-13 באפריל 1635 הוא הוצא להורג בקושטא.¹⁹

14 שם, תעודות 106-76, עמ' 290-317.

15 M. Sharon, 'The Political Role of the Beduins in Palestine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Jerusalem 1975, pp. 11-30 (להלן: שרון).

16 ראה: חרבות ירושלים, מהדורת מ' רוזן, תל אביב תשמ"א (להלן: חרבות ירושלים); ע' מנאע, משפחת פרוח' שלטונה ופועלה, עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך באוניברסיטה העברית בירושלים, סטנסיל, ירושלים תשל"ח (להלן: ע' מנאע, משפחת פרוח'); הנ"ל, 'מושלי ירושלים מבית פרוח' ויחסיהם עם הבדווים', פרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים תשל"ט, עמ' 191-232 (להלן: ע' מנאע, מושלי ירושלים).

17 רוג'ה, עמ' 150; חרבות ירושלים, עמ' 40-43; ע' מנאע, מושלי ירושלים, עמ' 211-212; הנ"ל, משפחת פרוח', עמ' 34; מ' שרון, עמ' 29.

18 קארלי, תעודות 105-77, עמ' 292-315; על הרחבת הקשרים המסחריים, שם, תעודות 107-118, עמ' 318-330.

19 שם, תעודות 157-172, עמ' 414-427; ורניירו, שם.

פח'ר אד-דין עשה רבות לפיתוח הכלכלה והסחר בתחומי שלטונו. בתקופת שלטונו השנייה הורחב מאוד שיתוף-הפעולה הכלכלי והצבאי בינו ובין דוכסות טוסקאנה. הטוסקאנים שלחו לו נשק, תחמושת ומומחים, והוא מכר להם בעיקר תוצרת חקלאית. גם סוחרים אירופים אחרים, ובמיוחד צרפתים, מצאו בנמלים שבשליטתו תנאים-מסחר נוחים יותר. הוא אף עודד את גידול תולעי-המשי בעצי-התות, את ייצור הסבון והשמן מזיתים, את גידול הכותנה ואת השבחת הבקר. בימי שלטונו נבנו ותוקנו דרכים וגשרים רבים, ופותחו הנמלים בצידון, בביירות ובעכו.²⁰ בפעולותיו בלבנון ובארץ-ישראל היה משום ניסיון לאמץ לעצמו בלבאנט את אורח-החיים וסגנון-השלטון של שליטי איטליה. הנרי מאונדריל, שתיאר את ארמונו וגניו של פח'ר אד-דין בביירות, העיד:

Faccadine had been in Italy, where he had seen things of another nature, and knew well how to copy them in his own country. For indeed it appears by these remains of him, that he must needs have been a man much above the ordinary level of a Turkish genius.²¹

[פח'ר אד-דין היה באיטליה, ובה ראה דברים שונים בטיבם וידע היטב כיצד להעתיקם בארצו. מן השרידים האלה שהותיר אחריו נראה, שהיה אדם הרבה מעל לרמה הרווחת של הגניוס התורכי.]

יהודים בחצר פח'ר אד-דין השני עד 1613 וגורלם לאחר בריחתו

יהודים קיימו מגעים עם משטרו של פח'ר אד-דין עוד בתקופה הראשונה לשלטונו, קודם בריחתו לאיטליה בשנת 1613. כך, למשל, את בריחתו לאיטליה, לרבות השגת הסירות שנדרשו לכך ארגן 'היהודי יצחק'.²²

על יהודים אלה מצויות ידיעות בתשובותיו של ר' יום-טוב צהלון. רב זה, בן למשפחה ספרדית, שהתיישבה בארצות המזרח, נולד בשנת ש"ט (1559) בקירוב,²³ כנראה בצפת, ובה למד והתחנך.²⁴ בשנת של"ז (1577) נדפס חיבורו 'לקח טוב',

20 קארולי, שם, תעודות 115-133, עמ' 290-317.

21 מאונדריל, עמ' 52-54.

22 מעלוף, עמ' 113.

23 שו"ת ר' יום-טוב צהלון, ויניציאה תנ"ד (להלן: שו"ת ר' יום-טוב צהלון). סימן מ, דף מא, ע"א. שאלה זו נשאלה בשנת פר"ס (שמ"ד/1584), או מאוחר יותר, ובהמשכה (דף מב, ע"ב) כתב הרב, שהוא בן עשרים וחמש שנים. ראה בעניין זה: "שפיגל, מבוא לשו"ת ר' יום-טוב צהלון החדשות, ירושלים תש"ם (להלן שו"ת ר' יום-טוב צהלון החדשות), עמ' 14, הערה 12.

24 שו"ת ר' יום-טוב צהלון, סימן רג, דף קנת, ע"ב.

שהוא פירוש למגילת אסתר,²⁵ ומאותה עת הוא נמנה עם חשוכי החכמים בצפת.²⁶ ר' יום-טוב צהלון היה מעורה בחיי הקהילות היהודיות בארץ-ישראל,²⁷ בסוריה ובלבנון,²⁸ ואף ישב זמן מה בחלב, כנראה בשנת שמ"ה (1585), ושהה בצידון בשנת שס"ב (1602).³⁰ הוא נפטר סמוך לשנת ש"פ (1620)³¹ ונקבר, כנראה, בצפת.³² ר' יום-טוב צהלון חי אפוא בעת שאירעו המאורעות שתוארו לעיל, בסמוך למקום-התרחשותם, ויש להניח שהיה לו מידע על מה שהתרחש. בשני מקרים נשאל הרב בדבר סכסוכים על רכוש, שפרצו בשל המצב המדיני הבלתי-ברור, שנתהווה כתוצאה מהמאבקים בין בית מען לעות'מאנים.

במקרה האחד, שאירע ככל הנראה בשנת שע"ג (1613),³³ נתבלבל המלכות והיה קטטה בין השר של דמשק ובין ן' מאען שר צידון, והיו הכל מתייראים משר של דמשק'. יהודי, המכונה בשאלה בשם 'ראובן', ברח יחד עם אחי שותפו לכפרים, עד שיראו איך יפול דבר'. האח של השותף יעץ לראובן לברוח יחד עימו לדמשק, ומשם לחלב, ולשהות שם עד יעבור זעם. ראובן לא שמע לדברי אחי שותפו ונשאר בכפר. לאחר זמן נודע לו, כי ממלא-מקום הואלי של דמשק נכנס לצידון. קם ראובן וחזר לצידון; שם התארגנו הוא וכמה יהודים נוספים להביא מנחה לואלי כדי לקנות את אמונו. בהיותו במחנה של ממלא-מקום הואלי פנה אליו אדם, שהיה בעבר אחד מפקידיו פחיר ארדין, וביקש ממנו שיערוב למענו על סך 1000 גרוש לואלי. ראובן סירב לערוב לו לסכום זה. בין כה וכה המשין ראובן לצאת ולבוא במחנה של ממלא-מקום הואלי, ונראה שפיתח עימו עסקים שונים. בינתיים הלשין אותו פקיד של פחיר ארדין, שראובן סירב לערוב לו, כי בידי ראובן עשרת אלפים דינרי זהב משל פחיר ארדין. ממלא-מקום הואלי אסר את ראובן ותבע ממנו את הכסף. אחרי משא-ומתן

- 25 על ספר לקח טוב, ראה: י' שפיגל, לעיל, הערה 23, עמ' 18-19; וכן דברי המבוא של ד' תמר לדפוס צילום של ספר לקח טוב, ירושלים תשל"ז.
- 26 ראה בעיקר י' שפיגל, לעיל, הערה 23, עמ' 22-25.
- 27 ריכזו תשובותיו בענייני ארץ-ישראל בדפוס ויניציאה ובשורת החדשות, ראה: י' שפיגל, שם, עמ' 26-31.
- 28 מדמשק: שורת ר' יום-טוב צהלון, סימנים ו, מא, מד, רג; שורת ר' יום-טוב צהלון החדשות, סימנים לח, מא. מחלב: שורת ר' יום-טוב צהלון, סימנים קט, רסה; שורת ר' יום-טוב צהלון החדשות, סימן עב. מצידון: שם, סימן לו.
- 29 שורת ר' יום טוב צהלון, סימן קט.
- 30 שם, סימן מה.
- 31 י' שפיגל, לעיל, הערה 23, עמ' 16.
- 32 ר' משה ירושלמי, בתוך א' יערי (עורך), מסעות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ו (רמת-גן תשל"ו), עמ' 433.
- 33 קביעת התאריך של תשובה זו ושל הבאה אחריה נסמכת על דיונו של י' שפיגל בדבר שנת מותו של ר' יום-טוב צהלון (ראה: י' שפיגל, שם, עמ' 16-17; 30-31). לאור העובדה, שאין אף תשובה מאת רב זה, שנכתבה אחרי שנת שע"ז (1617), נראית לי דעתו של שפיגל, כי הרב נפטר לא יאוחר משנת ש"ץ (1620), ולפיכך אי אפשר שהמקרה הנדון בשאלה שלפנינו אירע לאחר מפתו של פחיר ארדין, בשנת 1633. אם כן, המדובר במפלה קודמת שלו, בשנת 1613.

התפשרו השניים על סכום של חמשת אלפים גרוש, וראובן שוחרר. אלא שראובן לא נואש ושלח את בנו אל הואלי עצמו כדי להתמקח על גובה התשלום. ממלא־מקום הואלי התרעם על כך מאוד, תפס את הבן, שם אותו במאסר והודיע לואלי, כי בידי אותו ראובן מצוי סכום כסף גדול משל פח'ר אד־דין. סוף דבר, ראובן נאסר שנית ופדה את עצמו ב־8,000 גרוש — סכום רב מאוד באותם ימים.

השאלה שעמדה לדיון היתה: תביעת ראובן מאת יורשי שותפו המת, שיתחלקו עימו בנזקים, שגרם לו הואלי של דמשק.

ראובן טען, כי הוא נאסר ונאלץ לשלם את הסכום העצום הזה, מכיוון שהעות'מאנים נתנו עינם בכל אדם עשיר בעיר, והם נטפלו גם אליו, משום שהיו לו ולשותפו חנויות של ברזל. יורשי שותפו טענו, שכל שאירע לו אירע 'מחמת העלילה שהעלילו עליך שיש בידך מבן מעאן עשרת אלפים דינרי זהב'. המסקנה, לדעת היורשים: קשריו האישיים של ראובן עם פח'ר אד־דין, הם שגרמו לנזקיו.

ר' יום־טוב צהלון פסק, כי יורשי השותף אינם חייבים להשתתף בנזק משתי סיבות. האחת — 'שהתרו בו [בראובן] כמה התראות שיצא מתוך ההפכה ולא אבה שמוע והשליך עצמו לכבשן האש. מה גם שהיה גרמא שהכעיס אותו הגוי שלא רצה לערבו ומתוך כך רבה משטמה והלשינו אל שר הצבא'. והשנית — היה כאן יסוד של מזל: 'תדע דגם אם היו נופלים בני שמעון ביד השר היה מעליל עליהם עלילה זו כי כן דברו להעליל על כל גדול העיר אשר היה להם עירוב דעת עם נ' מעאן...'³⁴ כלומר כל עשיר הואשם בקשרים עם פח'ר אד־דין, כדי שיהיה אפשר לסחוט ממנו כסף. במקרה השני, הנדון בשאלה אחרת, לא נזכר כלל שמם של בני מען בפירושו, אולם מבין שיטי התשובה עולים מאורעות זהים לגמרי לאלה שאירעו בצידון בשנת 1613. אִילו היתה בידינו רק תשובה זו, לא היה בה כדי לתרום לענייננו דבר, אולם הדמיון למאורעות המתוארים בשאלה הקודמת מעלה את המחשבה, שיתכן כי שר־העיר, המתואר בתשובה שלפנינו, אשר מרד במלך ונאלץ לברוח מן המדינה, הוא פח'ר אד־דין השני. בשל העניין שבתשובה זו נביאנה כלשונה:

ראובן שהיה דר במדינה אחת והלך לדור במדינה אחרת, שהיה דר בה שמעון חתנו ונשאר שם כמו שנה וחצי, ואירע הדבר שאדון המדינה הרים יד במלך, ושלח המלך חיל גדול על המדינה וסביבותיה, שאמרו שהיו רוצים להרוג כל אנשי המדינה וסביבותיה, ולשלוש שלל ולכוזו. וקודם שבאו, ברחו רוב אנשי המדינה גוים ויהודים ונתפזרו בכל הארצות מרוב פחדם, וראובן חזר לעירו, ובתו אשת שמעון הלכה למדינה אחרת, ושמעון עם בנו הלכו לכפרים. אחר כך בא למדינה שר אחד, וחשבו בני המדינה שכבר נתיישבה המדינה, וחזרו קצת מאנשי המדינה וחזר גם כן שמעון עם בנו, ונשארו במדינה ימים מועטים, לפי

34 שו"ת ר' יום־טוב צהלון החדשות, סימן לו, עמ' עט-פב.

ששר המדינה היה תופס בכל יום אחד או שנים מגדולי המדינה יהודים וגוים, ומעליל עליו שהיו בידו מעות של שר הראשון, ומגדולי המדינה היה לוקח מהם ממון הרבה. ויום אחד תפסו ללוי שהיה מגדולי המדינה ושמו אותו בבית הסוהר, וכשראה שמעון שנתפס לוי, והוא היה גם כן מגדולי המדינה, ברח הוא עם בנו למדינה אחרת רחוקה. ולוי לקחו ממנו יותר משמונה אלפים גרושוש, והיו מבקשים לשמעון לתפוס אותו ולחבירו, כי היו ארבעה גדולי המדינה שמעון ולוי ויהודה והרביעי נפטר לבית עולמו, קודם שברח שר העיר, והניח שני בנים וברחו גם הם כל אחד וא' למדינה אחת, ושלחו אחריו לתפוס אותו פעמים שלש ופיזר יותר משמנת אלפים גרושוש.³⁵ ושמעון לפי שהלך למקום רחוק ניצל, לבד מעט מזעיר שלקחו מאשתו באותה המדינה שהלכה, שקמו מבני עמנו והיו רוצים להלשין שהיתה אשת שמעון, וכדי שלא לפרסם אותה לקחו מעט מעות ממנה. ובאותה מדינה שהיתה אשת שמעון היו בה שלשה או ארבעה בני אדם שהיו אוהבים את שמעון, ומקודם היה שמעון שולח בידם משי ומעות, ומבני עמנו היו רוצים להלשין עליהם שבידם היה ממון שמעון, מהם ברחו למדינה אחרת ומהם נתחבאו. ואחד מהם ברח למדינה שהיה בה ראובן חמיו של שמעון וספר לו כל מה שאירע לבתו אשת שמעון. ואחר כך חזרו והלשינו על שמעון ועל קצת בני אדם. וכשראה אותו היהודי הבא ממדינת אשת שמעון, שברח משם להנצל ולא מצא לכף רגלו מנוח, אמר לו לראובן חמיו של שמעון: אם יראה בעיניך שנברח אני ואתה למקום שברח שמעון, כדי שלא יתפסו אותנו ונפסיד לשמעון חתנך ממון הרבה. השיב לו ראובן: נשב מעט זמן עד שנראה מה יהיה. אח"כ חשבו שנתיישבה המדינה, ואותו היהודי חזר לעירו, וראובן היה רוצה ללכת עמו למדינת בתו למכור פרקמטיא שלו, אמר לו אותו היהודי: לא תבא עמי, שאני מפחד שיתפסו אותך בשל חתנך, ותאבד ממון הרבה של חתנך. ... גם כן אירע מעשה, שתפסו יהודי אחד מן המדינה שהיו גרים בה ראובן ושמעון, ודנו אותו להריגה וחתמו ביתו, וגם כן חתמו ביתו של ראובן, לפי שהיה בצד ביתו של אותו היהודי וחשבו שהיתה שלו. אמרו היהודים לשר שאותה הבית לא היתה אלא לראובן, אמר להם: יבא ראובן ויקח ביתו, ושלחו אחריו ונשאר הבית חתומה יותר משני חדשים. וראובן היה רוצה לילך להציל ביתו, ואמרו לו בני המדינה שאם ילך יפסיד שמעון חתנו ממון הרבה, לפי שהיו מבקשים ולא הלך, וכשראה השר שלא הלך ראובן אמר, ודאי שהבית היא של אותו היהודי, שאילו היתה לראובן כבר היה בא כאלו השני חדשים, והרגו לאותו היהודי ושללו ביתו של ראובן, יותר ממאה וחמשים גרושוש ובוזה ניצול ממונו של שמעון.³⁶

35 הייתכן, כי המדובר באותו יהודי, שנזכר בשאלה הקודמת (שם, סימן לו, עמ' עט-פב)?

36 שו"ת ר' יום טוב צהלון החדשות, סימן מט, עמ' קג.

ראוי להימנע מקביעה נחרצת, מהו המקום ומי הם השליטים, המתוארים בשאלה האחרונה שהבאנו לעיל. מה גם שהשלטונות העות'מאניים נטו להיטפל לכל בעל-ממון ולסחוט ממנו כספים. עם זאת יש יסוד להנחה, כי העובדות המתוארות בשאלה זו מצביעות על מקומם של סוחרים יהודים במרקם הכלכלי של שלטונו של פח'ר אד-דין השני לפני שנת 1613. לאחר בריחתו הפכו בעלי-ההון היהודים להיות מטרה נוחה לסחיטת העות'מאנים, אם היו להם קשרים עם פח'ר אד-דין ואם לאו.

בין פח'ר אד-דין השני לאברהם נחמיאס

הבולט בין היהודים שהיו קשורים במשטרו של פח'ר אד-דין השני, היה אברהם נחמיאס. נראה, כי קשרים אלה החלו לאחר שובו של פח'ר אד-דין ללבנון ב-1618. רוב ידיעותינו על פעילותו של אברהם נחמיאס מקורן בהתכתבויותיו של פח'ר אד-דין ובנו עלי עם בני מדיצ'י בשנות 1630-1631, אולם ידיעות אלה מלמדות בכיורו, כי היחסים בין פח'ר אד-דין לנחמיאס נמשכו זמן רב קודם לכן.

פח'ר אד-דין עצמו תיאר את אברהם נחמיאס כ'מזכירו'. במסגרת תפקידו זה ניהל נחמיאס את מרבית עסקי המסחר והמגעים הדיפלומטיים של האמיר הדרוזי עם דוכסות טוסקאנה.

עם התרחבות קשרי המסחר בין שתי המדינות הזמין פח'ר אד-דין בשנת 1630 את דוכסות טוסקאנה לשלוח קונסול ללבנון. פח'ר אד-דין, שביקש כנראה לגמול למארחיו על כל הטוב שהרעיפו עליו בעת שהותו בגלות בפירנצה, חלק כבוד רב לקונסול של טוסקאנה, הקפיטאן וראזאנו (Verrazzano). אברהם נחמיאס נשלח לנמל ביירות להקביל את פני הקונסול, הביאו אל דירתו בארמון פח'ר אד-דין וליווהו אל הראיון עם בנו של פח'ר אד-דין, עלי, המכונה במקור האיטלקי 'הנסיך עלי'.³⁷ נחמיאס גם הביא לאחר הראיון שי מעלי לוראזאנו, גלימה מפוארת; בן-השליט חשש להעניק לו את הגלימה בנוכחות פקידים עות'מאניים, שהשתתפו בראיון.³⁸ חששו של עלי מפורש בתעודה, וההסבר לכך הוא שלהענקת הגלימה היתה משמעות של הענקת סמכות ושל הפגנת אוטונומיה, ולכך כנראה לא היו זכאים פח'ר אד-דין וביתו. אברהם נחמיאס גם הופקד לסייע בידי הסוחר הטוסקאני ג'ובאני באטיסטה מיצ'רי (Giovanni Batista Miceri), שהגיע עם וראזאנו כדי להקל עליו בסידור ענייניו בלבנון.

במאוס 1631 כתב פח'ר אד-דין אל נחמיאס, ששהה באותו זמן כנראה בעכו, שורה של הוראות בענייני מסחר עם קבוצת סוחרים טוסקאנים ששהתה שם אף היא.

37 בתעודות הוא מכונה Sig. Principe Emir Alli (קאראלי, תעודה 120, עמ' 331) או Emir Ali figliuolo del Emir Faccardino Principe di Saida e Galilea (שם, תעודה 128, עמ' 346).

38 מכתב פח'ר אד-דין אל הדוכסית הגדולה של טוסקאנה (8.2.1631), קאראלי, תעודה 122, עמ' 335.

מִן הַמִּכְתָּב מִתְּבַרֵּר, בֵּין הַשָּׂאֵר, כִּי נַחְמִיאָס מִסַּר לְסוּחָרִים אֵלֶּה מִשְׁלוּחַ שֶׁל אַרְבַּעַה קֶאֱנְטָאָר מִשֵּׁי לְלִיבֹרְנֹו. הַסוּחָרִים חִסְרוּ 4,000 גְרוֹשׁ לְהִשְׁלֵמַת הַמִּטְעֵן שֶׁל הָאוֹנוֹיּוֹת, וּפְחָ'ר אֲדִ'דִין צִוּוּהָ בְּאִמְצָעוֹת שְׁלִיחָיו עַל נַחְמִיאָס, שִׁילּוּהָ לְסוּחָרִים אֶת הַסְּכּוּם הַחֹסֵר לָהֶם. הַכֶּסֶף נִיתֵן לְסוּחָרִים לֹא קִבְלָה אוֹ שִׁטְר־חֲלִיפִין. פְּחָ'ר אֲדִ'דִין בִּיקֶשׁ מִנַּחְמִיאָס לִוְמַר לְסוּחָרִים, כִּי אֵין הוּא צָרִיךְ פּוֹרְמָאֲלִיּוֹת זָאֵת, וְדִינוּ שִׂיאֲמָרוּ לְדוּכֶס, כִּי הֵם קִיבְלוּ 4,000 גְרוֹשׁ, וְהוּא סוּמֵךְ עַל יוֹשְׁרוֹ שֶׁל הַדוּכֶס. כֵּן הִסְבִּיר פְּחָ'ר אֲדִ'דִין, כִּי הַגְּרַעֲיָנִים, שֶׁהִתְכוּוֹן לְשִׁלּוּחַ בְּאוֹתָן אוֹנִיּוֹת, אֵיחָרוּ לְהִגִּיעַ לְנִמְל בִּשְׁל הַתְּעַרְבוֹתוֹ שֶׁל יְהוּדִי, שֶׁשָּׂמוּ לֹא נִזְכַּר בְּמִכְתָּב.

בְּאוֹתָהּ הַזְּדַמְנוֹת נִשְׁלַחָה אֶל נַחְמִיאָס לְהִקְת־כְּלָבִים מֵאֲדָסָה,³⁹ שְׁנוּעָדָה לְהִשְׁלַח אֶל חֶצֶר הַדוּכֶס, כְּדִי לְהִשְׁבִּיחַ אֶת לְהִקְת הַכְּלָבִים שֶׁל הַדוּכֶס. וּלְבִסּוּף, הַשְּׁלִיט הַדְּרוּזִי הֵאִיץ בְּנַחְמִיאָס לְשִׁלּוּחַ חוֹמְרִים לְאוֹמֵן הַמֵּיִצֵּר אֲבִק־שְׂרֵפָה, שֶׁנִּשְׁלַח אֵלָיו מֵאִיטַלְיָה, וְעַתָּה הִיָּה מוּבְטָל מִמְּלָאֲכָתּוֹ, לְמַגִּינַת לֵב פְּחָ'ר אֲדִ'דִין.⁴⁰

בִּשְׁנַת 1631 נִיָּהֵל נַחְמִיאָס בְּעַצְמוֹ הַתְּכַתְּבוֹת עִם הַדוּכֶס הַגְּדוֹל שֶׁל טוֹסְקָאָנָה. כֵּךְ, לְמִשְׁל, הוּא כָּתַב לוֹ, שֶׁמִּסַּר בִּידֵי וְרֵאזָאֲנֹו שְׁלוֹשָׁה סוּסִים, 'מֵהַטּוֹבִים בְּיוֹתֵר בְּמַדִּינַתוֹ', שֶׁפְּחָ'ר אֲדִ'דִין שִׁלַּח מִן הָאֲרָמוֹן בְּבִירוֹת. לְפִי עֵדוּתוֹ שֶׁל קֶאֱרָאֲלִי, מֵהַדִּיר הַמִּכְתָּבִים הַלְלוּ, הַחֲתִימָה עַל מִכְתָּב זֶה הִיא בְּעִבְרִית.

נַחְמִיאָס גַּם הִיָּה מְעוּרָב בְּנִסְיוֹנֵם שֶׁל הַסוּחָרִים הַצְּרַפְתִּיִם לְהַשִּׁיג דְּרִיס־תְּרַגֵּל בְּנִמְלִים אֲשֶׁר בְּשִׁלְטוֹן פְּחָ'ר אֲדִ'דִין. בְּתַחֲלִילַת 1631 פָּנָה הַקּוֹנְסוֹל הַצְּרַפְתִּי בְּצִדוֹן אֶל עֲלִי, בְּנוֹ שֶׁל פְּחָ'ר אֲדִ'דִין, וְדָרַשׁ מִמֶּנּוּ רִשְׁיוֹן עֲגִינָה וּמִסְחָר לְחִמְשׁ אוֹנִיּוֹת צְרַפְתִּיּוֹת. אַחֲרַי וִיכּוּחַ אַרוּךְ בֵּין עֲלִי לְקוֹנְסוֹל, הוּחַלַּט בְּדִיוֹן בֵּין עֲלִי לְיוֹעֲצָיו, שֶׁמְכִיוּוֹן שׁוֹרֵאזָאֲנֹו נִתְקַבַּל בְּתוֹר קוֹנְסוֹל טוֹסְקָאָנָה, מִן הָרֵאוּי שֶׁהוּא יִקְבַּל טוֹבוֹת־הַנָּאָה אֵלֶּה, וְלֹא הַצְּרַפְתִּים.⁴¹ נְטִיָּה זֹו מוּבְנַת לֹא רַק בְּשֶׁל הַיַּחְסִים הַמְּיוֹחָדִים, שֶׁשְׂרָרוּ בֵּין בֵּית מֵעַן לְדוּכֶסוֹת טוֹסְקָאָנָה, אֲלֵא גַּם מִשׁוֹם הַצְּרַפְתִּים הָיוּ בְּעִל־בְּרִית שֶׁל הַסוּלְטָאן,⁴² וְאֵילוּ הַמַּדִּינּוֹת הָאִיטַלְקִיּוֹת הָיוּ מוֹחֲזָקוֹת בְּדֶרֶךְ־כֹּלֵל כְּעוֹיְנוֹת אֶת הָאִימְפֵּרִיָּה הַעוֹת־מֵאֲנִית. נַחְמִיאָס אֵיפְשֵׁר לְצְרַפְתִּים לְהַתְּלוֹנֵן לְפָנָי הַקֶּאֱרֵדִינָאֵל רִישְׁלִיָּה וּשְׁלַח אֶת הַעֲתָק מִכְתָּבָם בְּצִירוֹף מִכְתָּבוֹ שֶׁלּוֹ אֶל חֶצֶר הַדוּכֶס, כְּנֵרָאָה בְּתוֹר הַפְּגַנַת יִדִּידוֹת וְנֵאֲמָנוֹת לְאִינְטֵרְסִים הַטּוֹסְקָאֲנִיִּים.⁴³

לְבַד מְעִיסוֹקִיו בְּנִיהוּל סַחֲר־הַחוּץ שֶׁל פְּחָ'ר אֲדִ'דִין, מִתְּבַרֵּר מִן הַתְּעוּדוֹת, כִּי נַחְמִיאָס נִיָּהֵל גַּם אֶת עֶסְקֵי הַמִּשֵּׁי בְּפָנִים הָאֲרָץ. כֵּךְ, לְמִשְׁל, מֵהַמִּכְתָּב הַנִּזְכָּר לְעִיל מֵאֵת הַסוּחָרִים הַטּוֹסְקָאֲנִיִּים, הַמְּבַקְשִׁים אֲשֶׁרֵאִי לְהִשְׁלֵמַת מִטְעֵן אוֹנִיּוֹתָם, מִסְתַּבֵּר

39 כִּיּוֹם בְּדֵרוֹם תּוֹרְכִיָּה, סִמוֹךְ לְגִבּוֹל הַסּוּרִי, בֵּין הַפְּרַת לְחִידְקָל.

40 פְּחָ'ר אֲדִ'דִין אֶל אֲבֵרָהָם נַחְמִיאָס (מֵאֲרֶס 1631), שֶׁם, תְּעוּדָה 125, עִמ' 329.

41 אֲבֵרָהָם נַחְמִיאָס לְדוּכֶס הַגְּדוֹל שֶׁל טוֹסְקָאָנָה (28.3.1631), שֶׁם, תְּעוּדָה 141, עִמ' 352.

42 בַּחוּגִים אֵירוֹפֵיִים נוֹצְרִיִים נְטוּ הַצְּרַפְתִּים לְהַכְחִישׁ בְּרִית זֹו מִכֵּל וְכֵל. H. Inalcik, 'The Heyday and Decline of the Ottoman Empire', *The Cambridge History of Islam*, I A, Cambridge 1970, pp. 324-327

43 רֵאָה לְעִיל, הַעֲרָה 41.

שנחמיאס ניהל בשביל פח'ר אד-דין עסקאות של קנייה ומכירה של משי ושל אריגים אחרים עם סוחרים בפנים הארץ.⁴⁴

על מעמדו של אברהם נחמיאס בחצרו של השליט הדרוזי אנו למדים בעיקר ממכתב מאת פח'ר אד-דין עצמו ממארס 1631, הפונה אל נחמיאס במילים: 'לחברנו היקר ביותר, אדון אבראהים ישמרהו האל'.⁴⁵ לדעת קאראלי, הפנייה 'חברנו היקר ביותר', לא זו בלבד שהיא עדות לטיב היחסים האישיים בין המכותבים, אלא היה זה תואר רשמי, שהיה ניתן להעברה מאב לבן, שהעניק פח'ר אד-דין לאנשים שרצה ביקרם, ואלה כללו את הדמויות המרכזיות בשלטונו.⁴⁶ לבד מן התואר הרשמי, שררו בין השליט הדרוזי לאברהם נחמיאס יחסים קרובים. בסופו של המכתב הנזכר מסר פח'ר אד-דין לידידו היהודי דרישת-שלום מבנו של נחמיאס, שחלה בשותו כנראה הרחק מביירות. הכותב הוסיף, כי קיבל מבנו של נחמיאס איגרת, ובה נאמר: 'שהוא מרגיש טוב ואין לו עוד חום'.⁴⁷ במכתב של הקונסול הטוסקאני בצידון אל הדוכסית של טוסקאנה הוא מתאר את נחמיאס בתור 'אהוב האדונים'.⁴⁸

לסיכום: אברהם נחמיאס היהודי, ששם חניכתו מלמד על מוצא משפחתו מחצי האי האיברי, הגיע לדרגה גבוהה למדי בממשלו של פח'ר אד-דין השני וזכה לאמונו ולידידותו האישיים של שליט הלבנון. הוא ניהל בשביל השליט את קשריו עם הדוכסות הגדולה של טוסקנה, לפחות בשנות ה-30 של המאה ה-17, וכן חלק מעסקי המסחר שלו בפנים הארץ.

לאחר מפלת פח'ר אד-דין

אין לנו ידיעות מדויקות, מה עלה בגורלו של אברהם נחמיאס לאחר תבוסת פח'ר אד-דין השני והוצאתו להורג ב-1635. אך יש בידינו ידיעות מספיקות על אנשים, שהיו מעורבים בעסקיו של השליט המובס, ואלה עשויות ללמד גם על גורלו של נחמיאס. אנשי-עסקים ופקידים, ששימשו את פח'ר אד-דין השני, נרדפו אחרי תבוסתו עד חורמה, אך לא עד מוות, על-ידי הממשל העות'מאני.

יהודי מעכו, ושמו בנימין אבנדאנה, שהיה בקשרי עסקים עם סוכני פח'ר אד-דין השני, נתפס בקיץ 1638 על-ידי מושל סנג'ק צפת ועונה עינויים אכזריים ביותר, כדי להוציא ממנו 15,000 גרוש, אשר לטענת המושל נמסרו לו בידי 'אדם גדול' (huomo grande) בשירותו של פח'ר אד-דין. ייתכן, שאותו 'אדם גדול' היה אברהם נחמיאס עצמו.⁴⁹

44 מכתב פח'ר אד-דין אל אברהם נחמיאס (מארס 1631), שם, תעודה 125, עמ' 339.

45 שם, תעודה 125, עמ' 339-341 (תורגמה מערבית בידי אטורה רוסי).

46 שם, עמ' 339, הערה 4.

47 שם, עמ' 341.

48 שם, תעודה 120, עמ' 331.

49 Francesco da Serino, *Croniche o. annali di Terra Santa*, ed. Teodoro Cavallon, Vol. II, Firenze 1939, Book II, Chap. 15 (1638), p. 218

גורל היהודים, שהיו מעורבים, או נחשדו שהיו מעורבים, בענייני פח'ר אר-דין, תואר בשני מקומות בספרות השו"ת.

בשו"ת אליעזר אבן ארחא תואר גורלו של יהודי, המכונה 'אהוב וריע לך' מען. ואם אין היהודי המתואר כאן אברהם נחמיאס בכבודו ובעצמו, שכאמור, כונה 'הידיד היקר ביותר' ו'אהוב האדונים', הרי לפחות אנו יכולים להסיק מגורלו של הרע האחד על גורלו של הידיד השני. היהודי במקור שלפנינו, המכונה ראובן, הרגיש שימיו של פח'ר אר-דין בשלטון ספורים, ובהושענא רבה שנת שצ"ג (ספטמבר 1632) הוא מסר הון רב, מטבעות כסף וזהב ואריגי-משי יקרים, בתורת פיקדון בידי יהודי אחר, שהיה נאמן עליו, ויצא את צידון. המפקיד ציווה על שומר הפיקדון, לבל יתן או ילווה מפקדונו לשום אדם שבעולם, לרבות אשתו או קרוביו.

כעבור זמן-מה, אחרי שבט שצ"ג (ראשית 1633), בעת כניסת פוצ'פ אחמד, הואלי של דמשק, לצידון, כתב שומר-הפיקדון לראובן, כי יהודי אחד, שנתפס על-ידי השלטונות, הודיע לו, שאם לא יקבל 200 גרוש, ילשין על הימצאות הפיקדון ברשותו. לכן, ברוב פחדו, נתן לו שומר-הפיקדון סכום זה. כעבור עשרים יום נאסרו קרוביו של ראובן, וגם הם שלחו לאיים על שומר-הפיקדון, וזה מסר לאשת ראובן את יתרת הכסף — 750 גרושים. כאשר חזר ראובן הזועם לצידון, לא היה יכול לתבוע לדין את שומר-הפיקדון, כי ראה —

שהיתה העיר משובשת בגייסות וחמס גדול ואיש את רעהו חיים בלעו, בזמן השר הצורר קו'ג'וק אחמאד, שכל מי שהיו יודעים בו שהוא מריחן' מען⁵⁰ היו מפשיטין עורו מעליו וכ"ש⁵¹ ממונו. לכן נתיירא ראובן על נפשו כי היה אהוב וריע לך' מען, ולא רצה לעשות קטטות עם שמעון ולתובעו לדין על פקדונו, אלא אמר לו: תן לי פקדוני בשפה רפה.

רק כאשר שקטה הארץ, ולא נשמע חמס בארצינו הנ"ל אין דורש ואין מבקש לא אהובים לבן מען ולא שונאיו, ואיש על מקומו בא בשלום, תבע ראובן משומר-הפיקדון את כספו.⁵²

גוף הדין ההלכתי והעדויות שנמסרו בנדון בשנת ת"א (1641) אינם מעניינינו, אך הידיעות על פחדו של ראובן מפני העות'מאנים ועל עוצמת הלחצים, שהצליחו קרובי ראובן להפעיל על שומר-הפיקדון, מבהירים היטב את מעמדם של יהודים, שהיו מעורבים בעסקיו ובמשטרו של בית מען אחרי נפילתו.

בשנת 1641 חזר גם אברהם נחמיאס, או אולי יורשיו או שותפיו, לגבות את חובותיהם בצידון. באותה שנה נרשם בפנקסי הקונסוליה הצרפתית בצידון,

50 כלומר, היה לו קשר עם פח'ר אר-דין.

51 וכל שכן.

52 שו"ת ר' אליעזר אבן ארחא, ירושלים תשל"ח, סימן לד, עמ' קס-קסו.

שה'אומה⁵³ הצרפתית' (Nation Française), דהיינו קבוצת הסוחרים הצרפתיים שם, חבה 500 גרוש ל-Rabram Namias Remis (אברהם נחמיאס רמיז) על-חשבון המכסי'על המשי, שנשלח מטריפולי ומביירות. כזכור, ניהל אברהם נחמיאס את עסקי שיווק המשי מלבנון לאירופה בזמן שלטונו של פח'ר אד-דין. מן הכתוב משתמע, שהחוב הוא מלפני שנת 1635.⁵⁴

בסיכום — יהודים לא-מעטים היו מעורבים בעסקיו ובשלטונו של פח'ר אד-דין השני בלבנון ובצפון ארץ-ישראל כסוכנים שלו, כאנשים שסחרו עמו או שירתו בממשל שלו. תופעה זו משתלבת היטב במסגרת הרחבה של היהודים באימפריה העות'מאנית בכללה, ששימשו כמתווכים בין הממשל העות'מאני לסוחרים ולקונסולים של מדינות אירופה. המיוחד בפרשה שתוארה לעיל היא עלייתו של יהודי לדרגה של נושא משרה רשמית בממשל פח'ר אד-דין. נראה, כי עלייתו נתאפשרה בשל הסובלנות שגילה השליט הדרוזי כלפי לא-מוסלמים, וכן משום שהוא נזקק לשירותיהם ונאמנותם יותר משנזקקו לכך העות'מאנים עצמם, בהיות דתו שלו נושא לספקות.

גורלם של המעורבים במשטרו של פח'ר אד-דין גם הוא משתלב היטב בשיטת הממשל העות'מאנית. אנשים אלה, רובם ככולם, יצאו ניזוקים, אולם אין כמעט הוצאות להורג, רק 'עורם מעליהם הופשט'. פח'ר אד-דין, אחיו ובניו הבוגרים הוצאו להורג בקושטא, בהיותם הגרעין, שסביבו נתגבשה אותה 'אוטונומיה' זעירה, אשר העזה לנהל מדיניות מנוגדת לאינטרסים של האימפריה העות'מאנית. ואילו האנשים שניהלו עסקים עם פח'ר אד-דין, הוסיפו ברובם לנהל עסקים גם לאחר הדחתו, אפילו עם הממשל העות'מאני, וזאת אחרי ששילמו כסף-ענושים מרובה על שיתוף-הפעולה עימו. גם תשלום זה היה תוצאה של משא-ומתן ושל יכולת לעמוד בתנאי המאסר של העות'מאנים.

53 קהילה.

54 ארכיון לשכת המסחר במאריסי, סריה J 736 (Seyde 1641-1644)